

Monumentalisering av diasporaidentitet

En studie av kurdiske migranter i London

Haci Akman

Institutt for kulturstudier og kunsthistorie
Universitetet i Bergen
haci.akman@ikk.uib.no

Abstract

From the 1980s a major migration to Europe took place from all parts of Kurdistan. Many of these migrants settled in Great Britain. About 25 000 Kurds live in London and the nearby areas, most of them are located in Hackney in the northern part of London. The intention of the article is to investigate how representation of Kurdish presence takes form within British society. The Kurdish Diaspora experience is complex and follows its own traditions. In this context, Diaspora is regarded as a political and cultural terrain wherein individual and collective memories are intertwined, put together again and reconstructed.

Nøkkelord:
Monumentalisering
Etnisitet
Migrant
Identitet
Diaspora

Kurdisk tilstedeværelse i det britiske samfunn strekker seg tilbake til andre halvdel av det tjuende århundre. Migrasjon av kurdere til London tok for alvor til på slutten av 1970-tallet, og tidlig på 1980-tallet. Den første bølgen av kurdiske flyktninger til Storbritannia kom allerede på 1950- og 1960-tallet, og siden den tid har antallet kurdiske flyktninger som ankommer London økt.

Landområdet som tradisjonelt sett har vært bosatt av kurdere, Kurdistan, er delt mellom landene Irak, Iran, Tyrkia og Syria. Kurdere er også bosatt i Armenia, Aser-

bajdsjan, Georgia og Turkmenistan. Med en befolkning på omlag 30 millioner mennesker, regnes kurderne som den største nasjonen uten en egen stat (Izady 1992). Nasjon blir i denne sammenheng definert som en benevnelse på et folk, i motsetning til et land som knytter seg til et territorium, og en stat som blir definert som en legitim administrativ institusjon. Som følge av den politiske, sosiale og kulturelle undertrykkelsen har et stort antall kurdere blitt tvunget i eksil. Hardest har dette gått utover kurdiske politiske aktivister og intellektuelle.

I dag finnes det omlag hundretusen kurdiske migranter i Storbritannia. Hoveddelen av de kurdiske migrantene kommer fra den nordlige delen av Nord-Kurdistan (Tyrkia), etterfulgt av kurdiske migranter fra øst- og vest-Kurdistan (Iran og Syria). Bosetting av kurdere er størst i bydelene Hackney, Haringey, Islington og Stoke Newington. Kurdere bosatt i disse områdene kommer hovedsakelig fra nord-Kurdistan (Tyrkia). Når det gjelder kurdere fra Iran og Irak, lever disse migrantene mer spredt, og ikke i bestemte geografiske territorier. De bor likevel av økonomiske årsaker i områder med en tydelig representasjon av etniske minoriteter (Wahlbeck 1999: 134-137).

I løpet av perioden 1950 og frem til i dag har kurdere lyktes i å opprette et mangfold av næringsvirksomheter, politiske og kulturelle organisasjoner i London. Disse restaurantene og organisasjonene har stor betydning i opprettholdelsen av kurdisk identitet og kulturell særegenhet.

Denne artikkelen vil, med utgangspunkt i kurdiske migranter i London, se på hvordan steder i form av fysiske bygninger, gjenstander og etniske praksiser inkorporerer det kollektive minnet, og fungerer som monumenter i diaspora. Produksjon og reproduksjon av diasporaidentitet vil bli presentert gjennom to ulike perspektiver. Det første tar utgangspunkt i en ideologisk tilnærming til den kurdiske identiteten ved opprettelsen av politiske og kulturelle organisasjoner. Mens det andre perspektivet vil analysere den bevisste og ubevisste produksjonen og reproduksjonen av den kurdiske kulturen med utgangspunkt i kurdiske spisesteder og restauranter. I denne sammenheng blir den kurdiske kulturen både en strategi for kulturell overlevelse og en retningsstrategi i en integreringsprosess.

Monumentalisering av hjemlandsidentitet

Med *monument* forstås normalt et minnesmerke over en person eller hendelse (<http://en.wikipedia.org/wiki/monument>). Innen kunsthistorie brukes gjerne en bredere definisjon, hvor enhver menneskeskapt gjenstand over en gitt størrelse kalles et monument; innen arkeologi er det tradisjon for å bruke begrepet enda bredere, om enhver menneskeskapt gjenstand (Nelson og Olin 2003). Karakteristisk for den statsløse kurdiske diasporaidentiteten er fravær av kulturelle institusjoner i form av museer, bibliotek eller arkiv som bevarer og formidler kulturen. Dette kommer av at kurdere ikke blir definert som en legitim nasjon av de omkringliggende statene Tyrkia, Syria, Iran og Irak og det internasjonale samfunn. Når rammene for formidling av tilhørighet og identitet mangler, finner etniske grupper nye strategier for å markere og mobilisere sin identitet. Kurdiske restauranter og spisesteder, samt kurdiske organisasjoner, ble valgt på grunnlag av at disse representerer ulike arenaer hvor den kurdiske kulturen visualiseres i det offentlig rom. Slike hverdagslige monumenter fungerer derfor som en strategi for kulturell overlevelse i diaspora, og som minnesmerker over et *savnet* og *tapt* territorium eller hjemland.

Monumentalisering er en viktig del av kulturen fordi den opprettholder forståelsen av en felles fortid. Monumentene blir i denne sammenheng forstått som objektive elementer som tillegges en subjektiv betydning både på et individuelt og et kollektivt plan. Landskap er en dynamisk prosess hvor fortid og nåtid møtes. Når du beveger deg i det multikulturelle bylandskapet, gir de ulike visuelle uttrykkene som møter deg, bestemte måter å forstå tilværelsen på. Det symbolske landskap i form av gater, bygninger, gjenstander, smak og lukt og ikke minst menneskene som beve-

ger seg og handler innenfor disse avgrensede territoriene, gir indikasjoner på stedstilhørighet, maktrelasjoner og forholdet majoritet og minoritet (Ohlander 2005: 29).

Monumenter blir definert som de fysiske spor som kommer til syne som følge av menneskelige handlinger. For å kunne analysere de kurdiske monumentene og hvilken funksjon de har i det kurdiske samfunnet, er det viktig å ha kjennskap til hvilke sosiale og kulturelle prosesser som ligger til grunn. Monumentaliseringen av kurdisk hjemlandsidentitet gjør seg synlig i produksjon og reproduksjon av:

- Kurdiske stedsnavn i forbindelse med navngiving av kurdiske restauranter og spisesteder, samt kurdiske organisasjoner.
- Det kurdiske flagget, i form av dekorative elementer hvor de kurdiske nasjonale fargene rødt, grønt og gult blir benyttet, for eksempel av trykte flagg på papir og tekstiler.
- Bilder og plakater over geografiske kart av Kurdistan.
- Kurdisk matkultur. Menyvalg, gjengivelse av fotografier på restaurantene og spisestedenes ytre arkitektoniske fasade.
- Kultur - og naturlandskapsbilder.
- Kurdiske dekorative gjenstander i form av tepper (*kelims*), smykker, sko, instrumenter, våpen, fat, håndlagde ullprodukter og tesett.
- Bilder av kurdiske martyrer og helter.

Betydningen av hjemlandet, og tilknytning til et territorium, vil utgjøre en sentral del av analysen av kurdiske monumenter. Hjem blir definert som et *mytisk sted* som migranten knytter sine forestillinger og erfaringer til. Hjemstedets lukter, lyder og

klima er nedfelt historisk gjennom hverdagslivets sosiale relasjoner. Hjemlandet representerer det stedet man forlot og ikke kan vende tilbake til (Brah 1996). I tillegg til en sterk tilknytning til hjemlandet er identifikasjon gjennom fellesbetegnelsen *kurdere*, myten om felles stamfedre, felles historiske minner og tradisjoner, kultur og solidaritet viktig innenfor det kurdisk etniske fellesskapet (Smith 1999:13). Symboler knyttet til geografisk tilhørighet inkluderer konstruksjonen av et eget kurdisk flagg, stammesymbol, mynter, rituelle historiske gjenstander, mat og klestradisjoner og representasjonen av etniske helter og martyrer. Det kurdiske natur- og kulturlandskap vitner om en gruppes overlevelse og kulturelle tradisjoner, og gir en følelse av å vandre i forfedrenes spor. Landskapet har derfor en spesiell plass i hjertene og tankene til medlemmene av det etniske fellesskapet, og blir feiret gjennom monumenter, fortellinger og ritualer (Smith 1999:151).

Diaspora – statløs identitet

Diaspora medfører overlappende prosesser i form av sosiale formasjoner, kulturell bevisstgjøring, politisk engasjement, rekonstruksjon av sted og opprettelsen av transnasjonale nettverk (Vertovec, Cohen 1999). Diaspora er derfor et transnasjonalt fenomen hvor tilknytningen til det opprinnelige hjemlandet blir opprettholdt og blir grunnlaget for identiteten også i det nye vertsamfunnet. Det dualistiske forholdet mellom hjemlandsidentitet og diasporaidentitet gir migranten mulighet til å spille på ulik stedsidentitet ved å definere seg selv innenfor forskjellige geografiske holdpunkter (Wahlbeck 1999: 179).

Opprinnelig stammer begrepet *diaspora* fra de latinske begrepene *dia* (på tvers) og *sperien* (å spre seg, spre). Betydningen knyt-

tes gjerne opp mot mennesker og folkegrupper som har forflyttet seg – frivillig eller ufrivillig fra sitt opprinnelige hjemland (Braziel og Mannur 2003). Diaspora betegner derfor en tilstand som preges av separasjon og usikkerhet om fremtiden. På den annen side representerer diaspora også et håp om en ny begynnelse. Selv om stedstilhørighet gjerne er knyttet til et mangfold av steder, betyr det ikke det samme som at den diasporiske subjektiviteten er rotløs. Her skiller den kurdiske migranten mellom det *å føle seg hjemme*, og det å faktisk *kalle et sted* for sitt hjem. Hjem blir av migranten definert som det man har vokst opp med, og det som er trygt å forholde seg til. Som så mange av svarene i denne undersøkelsen viser, er det denne gjenkjennbare atmosfæren med røtter i fortidens minner som søkes gjenskapt og estetisert i monumenter. De kurdiske informantene definerer ikke selv sine virksomheter og institusjoner som monumenter, men som manifestasjoner og markeringer av tilstedeværelse i det offentlige rom. De prosesser som er knyttet til diasporaidentiteten viser at identiteten er pluralistisk og under stadig endring og utvikling. Diaspora refererer til multilokalisering innenfor territorielle, kulturelle og psykologiske bånd. Hvordan identiteten fremtrer, er avhengig av hvordan makt er artikulert og fordelt i et gitt samfunnshierarki. Dette forklarer også hvorfor konsentrasjonen av kurdere er så stor i utvalgte bydeler i London. En av informantene forteller at tidligere var Haringey preget av pakistansk forretningsvirksomhet, men at dette har forandret seg med årene. Nå er det hovedsakelig kurdisk næringsdrivende i området, men den nyeste utviklingen viser at et økende antall østeuropeere etablerer seg i bydelen. Eksempelet viser til de erfaringene som oppstår når politiske, økonomiske og kulturelle grenser krysser hverandre, og der trans-

nasjonale identiteter oppstår (Brah 1996).

Kurdere i diaspora har ofte en sterk følelsesmessig forankring til hjemlandet, og de politiske prosessene som foregår der. Det som hovedsakelig kjennetegner diaspora er at menneskene tvinges til å omdefinere sitt kollektive og kulturelle minne. Det oppstår en veksling mellom det lokale og det transnasjonale (Alinia 2003). Diaspora som fenomen problematiserer og utfordrer dermed begrep som nasjon, hjem, territorium og samfunn. Metropolen London med sine mangfoldige og eksotiske bydeler gjør at man på noen minutter kan vandre i Chinatown, omgitt av asiatiske lukter, lyder, gjenstander og smaker, og i løpet av få minutter befinne seg i Haringey og Green Lane som umiddelbart gir følelsen av å vandre gjennom kurdiske bylandskap. Lokalisering av de kurdiske virksomhetene begrunnes med at dette er steder hvor representasjonen av kurdere er størst, og muligheten best til å nå den aktuelle målgruppen. Gjennom en visualisering av den kurdiske kulturen i form av ulike monumenter gjenskapes hjemlandets steder i diaspora. Serhat, Diyarbakir, Bingol, Mesopotamia og Tara er alle geografiske referanser og synliggjøres gjennom de kurdiske restaurantenes skilter og ytre arkitektoniske fasade.

Statløse identiteter og statlig etablerte identiteter er verken gitt eller uforanderlige. Variasjoner i psykologiske, kontekstuelle og instrumentelle forhold produserer forandringer i diasporaidentiteten.

En subjektiv og objektiv tilnærming til sted

Bevisstheten om et sted er en integrert del av menneskets eksistens. Stedet dreier seg både om en produksjon og en reproduksjon av likhet og ulikhet. Dette henger

sammen med at den individuelle og den kollektive identiteten er forbundet med ulike geografiske erfaringer. Opprettelsen av steder gjennom navngivning og krav på gitte territorier, dreier seg også om opprettelsen av politiske identiteter. Stedet fungerer også som et fundament for anerkjennelse og autonomi i det urbane rom. De kurdiske migrantene skaper mentale bilder av det de ønsker å minnes gjennom en rekonstruksjon av materielle og immaterielle symboler. Solen, fjellene og elvene representerer elementer som har stor betydning i kurdisk historie og mytologi. Emin Korkmaz, ved Kurdish Community Centre i Haringey, beskriver hvordan organisasjonen bevisst bruker de kurdiske fargene i markeringen av organisasjonen utad:

Farger har stor betydning i markeringen av kurdisk identitet. Fargene rødt, gult og grønt er noe alle kurdere identifiserer seg med. Det er litt morsomt. Jeg må fortelle deg om en liten episode i Tyrkia. Der forandret de trafikklysene til rødt, gult og blått slik at man ikke skulle kunne trekke assosiasjoner til den kurdiske kulturen.

Eksempelet illustrerer at de elementene ved kulturen som vektlegges, er de som er et resultat av etnisk mobilisering. Mobilisering kommer som følge av assimilering og undertrykkelse av kulturen.

I en analyse av diasporaidentitet er det viktig å skille mellom de to begrepene sted og rom. Mens stedsbegrepet knyttes til et stabilt fysisk arrangement av geografiske og arkitektoniske elementer, er rombegrepet mer abstrakt og forteller oss mer om hvordan vi benytter oss av stedet. Stedet blir forstått som det rom som tilskrives mening (Massey 2004).

Måten de kurdiske spisestedene fremtrer på avhenger av en subjektiv dimensjon som gjennom ulike symbolske markører som rekonstruksjon av kurdiske stedsnavn, flagg, kart, farger, ønsker å fortelle om verden om stedets særegenhet. Ifølge den amerikanske arkeologen Christopher Tilley (1994) kan stedet fremstå på tre ulike måter; det ekspressive rommet, det arkitektoniske rommet og det kognitive rommet. Med det ekspressive rommet menes det budskap individet i form av det kollektive fellesskapet tillegger rommet og stedet. Hvilke budskap som formidles, kommer til syne gjennom gjenstander og ytre og indre utforming. Stedet kan også formidle et immaterielt budskap i form av lukter, lyder, smaker og den hverdagslige dialogen.

En gruppes kulturelle bevissthet uttrykkes først og fremst innenfor rammen av sosiale organisasjoner og kulturelle fellesskap.

I monumentalisering av tilhørighet er det viktig å se på de fysiske steder hvor kurdisk identitet utspiller seg. Disse stedene er kurdiske steder eller territorier for tilhørighet. Når en monumentalisering eller stedliggjøring av identitet tar form, er det viktig å dra et skille mellom tilhørighet på den ene siden og identitet på den andre siden. Årsaken til et slikt skille bunner i at identitet er noe man tilstreber eller ønsker, mens tilhørighet har en fysisk stedsbunden funksjon, og en sosial dimensjon. Intensjonen med identitet er knyttet til behovet for eller følelsen av tilhørighet.

For å forstå stedets funksjon er det nødvendig å se på stedets forankring i et samfunn. Innenfor ethvert samfunn vil det alltid finnes ulike former for kulturelle og sosiale fellesskap. Disse markerer sin særegenhet ved å skape synlige og usynlige grenser i forhold til hverandre. Hvordan et samfunn markerer seg, avhenger av samfunnets kulturelle mentalitet og væremåte.

Administrative lover og regler representerer en måte å markere seg på. Fysiske uttrykk i form av kroppslig atferd, gjenstander og bygninger representerer en annen måte å markere seg på. Den mening som legges i uttrykket er samfunnets symbolske aspekt. Selv om symbolene understreker en felles tanke og tilhørighet er det ikke dermed sagt at individene innenfor fellesskapet deler samme mening. Dette henger sammen med at ethvert individ bærer med seg ulike erfaringer og opplevelser av hverdagen. Symboler får sin mening når de uttrykkes i en felles kontekst eller setting.

Mennesker kartlegger og finner sin identitet med utgangspunkt i symbolske vokabularer de har nær tilknytning til. Når mennesket ikke er i stand til å snu noe ukjent til noe kjent skaper det frykt hos individet (Geertz 2000). Slik beskriver en av informantene hvordan han i form av ulike virkemidler rekonstruerer sin kulturelle identitet for å håndtere virkeligheten:

London er en kosmologisk by. Det er vanskelig å forlate kulturen din her. Du opplever det som du er født på ny. Du glemmer alt du har lært. Det spiller ingen rolle hvilken utdanning du har. Språket begrenser deg hele tiden. Det er en lang og tung prosess. Da er det lettere å finne et yrke innenfor restaurantbransjen. Dette er den letteste veien for dem som har vanskeligheter med, eller ikke ønsker å lære seg språket. I stedet gjenskapes minner fra fortiden, og elementer de kjenner som er nær (Derya, 2005).

Informantens beskrivelse illustrerer hvordan symboler fra fortiden gir illusjoner om tidløshet i en virkelighet der individet utsettes for intense kulturelle og sosiale forandringer.

Forskningsfelt

Det som kjennetegner byen som forskningsfelt, er de klare distinksjoner og markering av identitet. Byen er på mange måter et fysisk konstruert rom, men samtidig et forestilt rom som åpner opp for et uttrykk av kulturelle fantasier, utopiske drømmer og frykt. Byen blir i denne sammenheng forstått som et sted hvor potensielle ideologiske krefter utvikles, og hvor identiteter brytes ned, og nye identiteter utformes (Martin 2003: 84).

Når det gjelder informantene, utkrystalliserer det seg et skarpt skille med hensyn til utdanning og politisk og sosial bakgrunn i hjemlandet. De fleste informantene fra de kurdiske spisestedene og restaurantene har lav eller ingen utdanning. De kjennetegnes også av at de har manglende språkkunnskaper, mens informantene fra de kurdiske organisasjonene i gjennomsnitt har høy utdanning, og gjerne har erfaring fra politisk eller kulturell virksomhet fra hjemlandet. Det eksisterer også et sosialt skille avhengig av hvilke deler av de kurdiske områdene man kommer fra.

Kurdiske organisasjoner

Mobilisering av kurdiske nasjonale organisasjoner tok til mot slutten av 1970-tallet og i begynnelsen av 1980-tallet. Initiativtakere var hovedsakelig intellektuelle kurdere og politiske aktivister som representerte ulike deler av Kurdistan. Av undersøkelsen kommer det frem at det er erfaringer knyttet til undertrykking av kulturelle, politiske, sosiale og økonomiske rettigheter som er hovedgrunnen til opprettelsen av organisasjonene. Den felles målsettingen var å arbeide for en kurdisk nasjonal enhet på tvers av landegrenser. På den annen side var det viktig å sikre den kurdiske kulturarven for fremtiden. Den første kurdiske føderasjon

KOMKAR (The Union of Workers Association from Kurdistan) ble etablert i Tyskland i 1979. Organisasjonen fikk etter hvert forgreininger i ulike land i Europa som Storbritannia, Belgia og Nederland (Emanuelsson 2005). KOMKARs åpne og demokratiske struktur og uavhengige politiske ståsted gjorde denne organisasjonen til et forbilde for andre organisasjoner som kom senere.

KCC (Kurdish Cultural Community Centre) som ble etablert i 1985, er en av de første kurdiske organisasjonene i London. Senterets målsetting var å fungere både som et kultursenter og som et utdanningscenter hovedsakelig for kurdiske migranter, men også for andre etniske minoriteter.

Den kurdiske identiteten kan defineres som en statsløs splittet identitet. Den komplekse politiske og kulturelle situasjonen gjør at kurdere er omgitt av politiske agendaer og aktiviteter på ulike nivå både nasjonalt og internasjonalt. Dette avsnittet vil gi en presentasjon av hvordan kurdiske organisasjoner uttrykker sin politiske smerte gjennom en kognitiv og emosjonell visualisering av sted.

Videre vil diskusjonen ta for seg hvordan politiske og kulturelle symboler er konstruert, og hvilken funksjon symbolene har i formidlingen av organisasjonens myter, visjoner og verdier.

De kurdiske organisasjonenes sterke forankring til hjemlandet kan forklares som en politisk kamp for opprettholdelsen av deres opprinnelige stedtilhørighet. Det er særlig i tragedien og triumfens tid vi omfavner den magi som symbolene representerer. Bruken av det kurdiske flagget, bilde av kurdiske martyrer, kultur- og naturlandskapsbilder er alle symboler som skal minne om en felles kurdisk tilhørighet, og den smerte som ligger til grunn for denne tilhørigheten.

Kurdish Cultural Centre (2006).¹

Å fortelle historier er et grunnleggende trekk ved den menneskelige natur. Mennesket uttrykker seg gjennom fortellinger. Det konstituerer sitt livsløp, sitt samfunn og den kultur det er en del av gjennom historier. New Roz og myten om Kawa, kurdernes stamfar, er en viktig del av kurdernes opprinnelseshistorie. Den har eksistert i århundrer og har blitt overført gjennom feiringen av kurdernes nasjonaldag *New Roz* (Ny dag). Markeringen av denne dagen finner sted hvert år 21. mars, og blir arrangert av de kurdiske kultursentrene i London. New Roz fungerer som et helbredelsesrituale, og minner kurderne om kampen mot undertrykkelse, og drømmen om et fritt Kurdistan. Ritualets rolle er derfor å markere klarhet, orden og forutsigbarhet. Når ritualet utføres riktig og i samsvar med viktige myter, bidrar de til å oppildne fantasien og forsterke tilknytningen til det kurdisk etniske fellesskapet (Alinia 2003).

Monumentalisering av kurdiske helter og martyrer.

*Kurdish Community Centre,
Haringey.*

Kurdisk nasjonalisme og identitet har blitt styrket i diaspora. Rekonstruksjonen av *kurdiskheten* er primært en konsekvens av erfaringer knyttet til rasisme, diskriminering og ekskludering. Bevisstheten om et hjemland og forestillinger om kurdere som et eget folk har utvidet betydningen av moderne ideer som ytringsfrihet (Van Bruinessen 1992). Diaspora begrenser ikke den kurdiske identitetens uttrykk. Å opprettholde sin egen identitet ved siden av å lære å kjenne det nye vertslandets identitet blir sett på som viktige ledd i en integreringsprosess. Dette har ført til oppblomstringen av politiske og kulturelle organisasjoner og fremveksten av kurdiske medier.

Mobilisering i diaspora er avhengig av en bevisstgjøringsprosess og en avklaring av hva som utgjør den kurdiske identiteten. Det finnes to ulike former for identitetskonstruksjoner innenfor sosiale bevegelser (Jenkins 2004). Den ene bygger på en intern konstruksjon av identitet, mens den andre bygger på en ekstern konstruksjon av identitet. Internt blir den sosiale identiteten konstruert som et resultat av dialoger mellom individer og grupperinger som har ulike standpunkt innenfor organisasjonen. Eksternt blir identitet utformet som en motstand mot andre identiteter. Det være seg andre etniske grupper, og majoritets-samfunnet for øvrig.

Det eldste kurdiske samfunnssenteret i London er *Kurdish Cultural Centre (KCC)*, som ifølge informanten ble grunnlagt i 1985, i Lambeth. På den tiden kom medlemmene hovedsakelig fra den irakiske delen av Kurdistan. Som en av de største kurdiske organisasjonene i London, har den forsøkt å være en paraplyorganisasjon for andre kurdiske organisasjoner. Tendensen de seinere årene har imidlertid vært at kurdere fra den iranske og irakiske delen har opprettet nye lokale organisasjoner som: The Greenwich Kurdish Association, The Kurdish Community in Ealing, The Kurdish Information Centre in Islington, og Kurdish Association in Hammersmith, KOMKAR. Det finnes også andre mer spesialiserte organisasjoner som: The Kurdish Disability organisation, The Kurdish Housing Association, og The Kurdish Scientific and Medical Association (Wahlbeck 1999:157).

De største kurdiske samfunnssentrene er lokalisert i den nordlige delen av London. The Kurdish Worker Association (KWA) i Haringey har mellom 3000 og 5000 medlemmer, mens The Turkish and Kurdish Community Centre i Halkevi har omlag 45 000 medlemmer. Dette forteller litt om betydningen av og engasjementet i de kurdiske organisasjonene. De ulike organisasjonene tilbyr ulike aktiviteter i form av

rådgivning og veiledningstjenester i samarbeid med lokale myndigheter. De tilbyr også morsmålsundervisning og arrangerer kulturelle aktiviteter i form av New Roz, teatergrupper, politiske markeringer og minnedager. Kampanjevirkosomhet, innsamling av informasjon, politisk lobbyvirkosomhet illustrerer bare noen aktiviteter som organisasjonene gjennomfører. De kurdiske organisasjonene er imidlertid forsiktig med å markere det politiske arbeidet de gjør. De er imidlertid mer opptatt av å markedsføre den rolle de har som rådgivende og veiledende organ for ulike etniske grupper i en integreringsprosess. Uttalelser fra styreformannen i paraplyorganisasjonen FED-BIR (Kurdish Federation in UK) understreker dette:

Vår målsetting er ikke politisk. Vi fokuserer på å tilby tjenester til flyktninger på et mer generelt grunnlag. Vi tilbyr rådgivning i rettslige spørsmål, utdanning, sosiale og kulturelle aktiviteter (Styreformann Arzu Pesmen, FED- BIR, Portland Garden, London 2004).

Den beskjedne holdningen til organisasjonene som politiske aktører henger nok sammen med at de kurdiske organisasjonene har blitt kritisert for sin manglende kontakt med vertssamfunnet. Dette kan være årsaken til at informanten legger vekt på organisasjonens rolle som hjelpeapparat for flyktninger på et mer generelt grunnlag. Den politiske og ideologiske målsetting kommer likevel til syne i organisasjonenes ytre og indre fremtoning. Det kurdiske flagget, kart over Kurdistan, bilder av kurdisk natur og kulturlandskap og bilder av kurdiske ledere og martyrer er med på å understreke den nære tilknytningen til hjemlandet Kurdistan. Målet er et fritt

*Kurdish Community Centre,
Portland Garden, London
2005.*

Kurdistan og retten til å formidle og bevare det kurdiske språket:

For å markere organisasjonen bruker vi elementer fra kurdisk naturlandskap. Elementer som sol og fjell. Fjellene symboliserer kurdisk territorium, mens solen er et symbol for en lysere fremtid for kurdene. Kurdistan er kjent for å ha en vakker natur, og vi ønsket derfor å lage en logo for organisasjoner som alle kurdere uavhengig av hvor de kommer fra kan identifisere seg med (Soran Sadik, Kurdish Cultural Centre).

Det informanten beskriver, er en form for etnisk mobilisering som oppstår som følge av følelsen av et tapt hjemsted. Den etniske mobiliseringen tar form ved at migrantene organiserer sine interesser i henhold til en spesifikk ideologisk retning. Hensikten er å tjene individets og det etniske fellesskapets mål ved en instrumentell tilnærming til identiteten. En mobilisering av denne art er derfor situasjonsavhengig og variabel. Det er ikke organiseringen av en etnisk gruppe som er det sentrale, men det å etablere en følelse av etnisk identitet og

kulturell bevisstgjøring. Undertrykking i hjemlandet, men også erfaringer knyttet til rasisme, diskriminering og stigmatisering i det nye vertssamfunnet kan være utløsende faktorer. Mobiliseringen skjer på den måten at gruppen velger å organisere seg rundt felles symboler og en felles kultur (Rex og Drury 1994).

Til tross for at kurderne har noen felles symboler, kommer også splittelsen mellom kurdere fra de ulike delene av Kurdistan til syne gjennom ulike monumenter. Valg av symboler avhenger derfor av politisk, geografisk og språklig tilhørighet. Kurdere lider ikke bare av et splittet territorium, men er også splittet med hensyn til politisk ståsted og ulike dialekter. Dette er ikke spesielt for kurderne. Det som imidlertid er

interessant, er hvordan monumentene bærer preg av denne splittelsen. Dette blir eksemplifisert gjennom monumentaliseringen av ulike politiske forbilder som Barzani og Öcalan. Valg av symbol knytter seg derfor til den gruppen som gjenkjenner symbolene, og som identifiserer seg med profilen til organisasjonen.

Kurdiske spisesteder og restauranter

Å spasere nedover gatene i Hackney og Haringey er en spennende opplevelse. Den autentiske blandingen av lukter, lyder, mennesker og bygninger bringer deg til steder du ikke trodde det var mulig å finne i Europa. Tettheten av kurdiske spisesteder, frisørsalonger, matbutikker og smykkeforretninger gir en umiddelbar følelse av å være i Kurdistan. Uttrykk for stedstilhørighet visualiseres i form av navn, den ytre og indre innredningen, gjenstander, bilder, menyvalg og musikk. Rekonstruksjon av kulturelle elementer som understreker den kurdiske geografiske tilhørigheten er mest fremtredende. Dette kommer først og fremst til uttrykk gjennom bruken av geografiske stedsnavn fra Kurdistan som Tara Restaurant, Diyarbakir, Mizgil, Bingol. Kurdiskheten kommer også til syne gjennom valg av metaforer som *Roj*, som betyr en ny dag, eller lys på kurdisk. Den kurdiske stedstilhørigheten monumentaliseres også i form av landskapsbilder som presenterer visse områder, eller gjenstander som kan knyttes til visse geografiske territorier, som Mesopotamia restaurant.

Det som kjennetegner dagens bykultur, er sammenblanding av ulike etniske folkegrupper. For å danne en bedre forståelse av de eksisterende spenningene mellom hjemlandskonteksten på den ene siden og det nye vertssamfunnet er det viktig å analysere den sosiale konteksten migranten inngår i.

Huseyib Akcadag og Ali Dirik har siden 1990 etablert to kurdiske restauranter kalt Mangal Qcabasi i London. Det er et sted hvor man føler seg hjemme. Dette er særlig viktig under omstendigheter der migranten ikke har mulighet til å returnere til sitt hjemland. De kurdiske spisestedene fungerer ikke bare som steder hvor minnet rekonstrueres, men også som steder hvor fortidens opplevelser og erfaringer blir gjort til en del av nåtidens. Når mat knyttes opp til konkrete sammenhenger, blir den et ledd i en gruppes felles kulturelle bevissthet og selvforståelse. Maten er defor ikke bare et vilkårlig symbolsk virkemiddel, men en historisk og kulturell fellesnevner (Nielsen 2003:169). Gjennom den kurdiske matkultur, blir individet inkorporert i et nettverk som krever en egen forståelse av varierte historiske og sosiale kontekster. Maten uttrykker hvem vi er, og hvem vi ønsker å være. Med dette kan vi si at mat monumentaliserer ulikheter og maktrelasjoner i et multikulturelt landskap. Maten og lukten av kurdisk mat frembringer luktene og smaken av hjemlandet – og skaper en kortvarig illusjon av å være i Kurdistan.

Monumentalisering av kurdisk diasporaidentitet kommer ikke bare til syne gjennom den maten som serveres, men også gjennom den konteksten maten presenteres i. Minnene om hjemstedets mattradisjoner rekonstrueres i takt med omgivelsenes dekorasjon av kurdiske gjenstander. Kurdiske tepper, *kelims*, kurdiske drakter, skåler, landskapsbilder, flagg er noen eksempler på monumentalisering av den kurdiske identiteten. Restauranten bidrar med sin presentasjon til å objektivisere de kulturelle praksiser som karakteriserer den kurdiske kulturen. Den nostalgiske atmosfæren danner en felles referanseramme, selv for de kurdere som aldri har vært i Kurdistan.

Ezgi Restaurant, Islington (2005).

Stone Cave Restaurant, Hackney (2004).

Det eksisterer ulike former for minner både i form av de subjektive og de kollektive minnene. Når det gjelder den etniske identiteten, får den individuelle tilnærmingen en sekundær rolle. Det er det kollektive

Antepiler Restaurant
(2005).

minnet og felles erfaringer knyttet til et folk eller samfunn som legges til grunn i monumentaliseringsprosessen. Bruken av visuelle uttrykk gjenspeiler en selektiv fortolkning av fortiden som medlemmene av et samfunn mener å huske. Det kollektive minnet er dynamisk og kontinuerlig gjenstand for forhandlinger. Hvilken form som velges i monumentaliseringsprosessen avhenger av interessen og behovet innenfor det etniske fellesskapet (Massey 1995:48). En gjest ved Antep Restaurant i Haringey beskriver det slik: ”Selv når vi bor her i Storbritannia, føler vi oss som slaver av en mentalitet som har blitt påtvunget oss i århundrer. Vi har blitt fortalt at vi har ingen verdi. Derfor gir vi ikke kulturen den anerkjennelsen den fortjener” (Omo, Antep Restaurant, 2005).

Monumentene, representert i de kurdiske restaurantene, uttrykker på mange måter *kaos* og splittelse i den kurdiske identiteten. Restauranten Diyarbakir, som ligger i gaten Green Lane i den nordlige delen av London, illustrerer dette. Diyarbakir blir regnet som kurdernes hovedstad, og navnet gir derfor spesielle forventninger til det visuelle uttrykket. Restauranten tar i bruk de kurdiske nasjonalfargene både i menyvalg, ytre design og i interiør. Men det oppstår en forvirring i det kulturelle uttrykket når menyen fremstår som *Traditional Kurdish Cuisine*. Personalet snakker tyrkisk med hverandre og de formidler menyen som tyrkisk, ikke som kurdisk. En nøye gjennomgang av de ulike restaurantene gjør det mulig å strukturere dem i ulike kategorier. Migrantens tilnærming til sin kurdiske identitet gjør det mulig å foreta denne kategoriseringen med bakgrunn i prosesser som omhandler assimilering, akkulturasjon, integrasjon og segresjon.

- Restauranter som fremstår som ”typiske” kurdiske restauranter. Disse kjenne-

tegnes ved at de har en kurdisk besetning, at de fremhever stedet, maten og gjenstandene som kurdisk.

- Restauranter som fremstår som tyrkiske restauranter, men som er kurdiske.
- Restauranter som fremstår som en blanding av det kurdiske og tyrkiske, eller som knytter referanser til Midtøsten.
- Restauranter som er kurdiske, men som prøver å formidle et mer vestlig uttrykk. Disse restaurantene tar opp i seg prinsipper fra mer internasjonale kjeder som Mac Donalds og Burger King.

Restauranten Diyarbakir er innredet i fargene gult, rødt og grønt. Restauranten er en familiebedrift, og de ansatte er derfor utelukkende kurdiske menn. Til tross for at de er kurdere, snakker de tyrkisk med hverandre og kundene. Menyene er skrevet på tyrkisk, og ved siden av skiltet står det ”*Traditional Turkish Food*”. På veggene henger det små tavler med dikt skrevet på tyrkisk, og vimpler fra et kurdisk fotballag

Tara Restaurant, Green Lane (2006).

*Diyarbakir Restaurant,
Haringey (2006).*

fra Diyarbakir. Det er ikke mange gjester der når jeg besøker restauranten på formiddagen. Restauranteieren forteller meg at de kommer om ettermiddagen og om kvelden. Restauranter har også bilde av et barn plassert i en vannmelon, noe som er typisk for byen Diyarbakir. Usikkerhet knyttet til egen identitet synes å være et gjennomgående trekk i restauranten. Jeg spør eieren om han kan fortelle litt om seg selv og sin egen bakgrunn. Han forteller at han kommer fra Tyrkia (nord-Kurdistan). Jeg spør videre om han er kurder. Han bekrefter dette. Han forteller meg at han kom til Storbritannia i 1990, og at han er bosatt i Edmington. Jeg spør videre om hvorfor han bosatte seg i London, og om det er viktig for ham at det er et kurdisk miljø rundt ham. Han svarer at det ikke har vært noe viktig for ham å bosette seg der det er kurdere. Han kom til Storbritannia for å gi familien en ny start med nye muligheter. Jeg spør videre om hvordan han definerer sin kurdiske identitet, og hva det er som kjennetegner denne. Han sier at han ikke forstår spørsmålet mitt, og svarer at: "Kurdere er kurdere, engelskmenn er engelskmenn. Det er bare en folkegruppe ikke noe mer." Det var først faren som åpnet restauranten i 1984, siden har det blitt en familiebedrift. Grunnen til at restauranten bærer navnet *Diyarbakir*, er at det er familiens fødeby og kurdernes største by. Han sammenligner den med London og Berlin. Det er som en hovedstad, forteller han. Innredningen av den har vært slik siden hans far åpnet restauranten. Fargene har han valgt fordi de symboliserer et kurdisk fotballag. Menyen fremstår på tyrkisk fordi de fleste kurdere ikke snakker kurdisk. Han mener derfor at det er lettere å forstå menyen dersom den er på tyrkisk. Min umiddelbare reaksjon på monumentalisering av den kurdiske identiteten med utgangspunkt i

restauranten Diyarbakir er at til tross for den frihet diaspora skaper i uttrykksformen, så henger en påtvunget mentalitet igjen i kurderne. De klarer ikke å løsrive seg fra denne, fordi den har blitt en del av dem. Det blir vanskelig for dem å definere seg som kurdiske, som følge av tvungen assimilering. Dette har gjort dem usikre på sin egen identitet. Det er derfor viktig å understreke at utvalget av de kurdiske symbolene gjenspeiler mentaliteten som er skapt i hjemlandet så vel som i diaspora. Monumentalisering utgjør både bevisste og ubevisste prosesser knyttet til en definisjon om hva som er kurdisk.

Restauranten Antepiler uttrykker ikke noe særegent kurdisk i sin ytre og indre arkitektoniske fremtoning bortsett fra i navnet. Det finnes ingen gjenstander i restauranten som knytter den opp til en kurdisk identitet. Antepiler er et stedsnavn i Kurdistan. Menyen derimot presenterer matretter som er tyrkiske. Når jeg har spist måltidet mitt, spør servitøren om jeg ønsker å drikke tyrkisk te etter maten. De ansatte bærer røde skjorter hvor det står "Antepiler". I den fremste delen av restauranten er det plassert en Qcobasi (kurdisk pizzaovn). I motsetning til Diyarbakir er ikke de ansatte utelukkende kurdiske. Restauranten er noe større enn de andre, og har startet med take away-menyer. Gjestene er både briter, turister, kurdere og mennesker med ulik etnisk bakgrunn. Atmosfæren gir assosiasjoner til matkjeder som Burger King og McDonald.

Det tredje eksempelet er Tara Restaurant. Både innredning og den ytre fasaden gir uttrykk for at dette er en kurdisk restaurant. Inntrykket forsterkes av de mange kurdiske gjenstandene som restauranten er dekorert med. Teppar, drakter, våpen, sko, bilder, musikken og det kurdiske flagget på

kassa-apparatet gir et helhetlig kurdisk visuelt uttrykk.

Serhat Restaurant, Green Lane (2004).

Migrasjon – identitet i utvikling og forandring

Migrasjon er i utgangspunktet en menneskelig *relasjon til* sted – det stedet man reiser fra og det stedet man kommer til. Migrasjonen strekker sosiale relasjoner gjennom rom, på tvers av steder, gjennom økonomiske så vel som personlige forbin-

delser. Stedet migranten kommer fra er *uutslettelig*. Migrantens følelse av sted og personlig identitet innebærer ofte en *duallitet* mellom *her* og *der* som også er et viktig aspekt i deres liv (Akman og Stoknes 2005). Diaspora handler like mye om det å leve mellom to kulturer. Når migrantene er i hjemlandet, identifiserer de seg med sitt nye bosted, men når de er på sitt nye bosted, er det igjen hjemlandet de identifiserer seg med. I omformingsprosessen dannes og rekonstrueres symboler for tilhørighet. Disse symbolene monumentaliseres ved hjelp av immateriell og materiell formidling av den kurdiske kulturen i en ny kontekst. Målet er å skape kontinuitet i samfunnet samtidig som det gis grobunn for utvikling av kulturen.

Flesteparten av de kurderne jeg har vært i kontakt med, kan ikke kommunisere på engelsk verken skriftlig eller muntlig. De ønsker ikke å gå på engelske puber fordi de ikke mestrer språket så godt. En måte å løse dette på er å skape sin egen atmosfære gjennom etableringen av forretningsvirksomhet. Her slipper alle inn. Her føler alle seg sterke (Ezgi Restaurant).

Fortier (2005) har foretatt lignende undersøkelser av blant italienske migranter i Storbritannia med utgangspunkt i kirkeinstitusjonen Centro Scalabrini i Brixton. Hennes undersøkelse viser hvordan italienske migranter danner sitt eget samfunn med utgangspunkt i kirken, og hvordan dette fører til en segresjon fra det britiske samfunn. Kirken fungerer i denne sammenheng som en felles bro mellom livet i det nye vertslandet, og hjemlandet. Dette bindeleddet gjør migranten i stand til å bevare sin opprinnelige etniske identitet i en integrasjonsprosess (Fortier 2000:110-111).

Splittelsen av den kurdiske identiteten kommer også til syne gjennom monumen-

talisering. Restauranten Diyarbakir er et eksempel på dette. Å oppkalle restauranten etter et sted som kurdere har knyttet en felles hukommelse til, skaper visse forventninger til utforming. Menyvalg og innredningen knyttes til de kurdiske nasjonale fargene rødt, gult og grønt som står i kontrast til menyen som presenteres som: "A *Traditional Turkish Cuisine*". Samtlige av rettene blir fremstilt på tyrkisk. Dette gjenspeiler også dialogen mellom servitørene på restauranten som for det meste foregår på tyrkisk. Den manglende bevisstheten om egen kulturell tilhørighet avhenger av migrantens politiske, sosiale og kulturelle erfaringer fra hjemlandet. En av migrantene forklarer det slik:

Kurdiskheten er knyttet til at vi har levd i dette landet Kurdistan i årtusener. Vår tilknytning til dette landet har sammenheng med den politiske frigjøringskampen, og ønsket om en akseptert nasjonal identitet. Grunnen til at vår kurdiskhet har overlevd så mange århundrer er knyttet til den felles følelsen av å mangle noe, frykten for å "tape" noe, og erfaringer knyttet til tap. Det er hovedsakelig disse aspektene som gjør at de sosiale båndene mellom kurdere er så sterke. Samtidig forhindrer denne sterke gruppeidentiteten kontakt med andre (Dana, Kurdish Housing Association, Kurdish Exile Organisation).

Arnett (2002) hevder dette kan ha ført til nye former for identiteter og har i denne sammenheng presentert to nye former for identitet, *bikulturelle* og *hybride* identiteter. Med bikulturelle identiteter mener han personer som av ulike grunner veksler mellom to forskjellige identiteter eller kulturer. Dette kan for eksempel være mennesker som har foreldre med forskjellig kultu-

rell bakgrunn og blir nødt til å opptre forskjellig i ulike situasjoner. En informant beskriver det slik:

Selv om vi er kurdere, og vi vet at maten vi serverer er kurdisk, velger vi likevel å kalle det for tyrkisk mat. Vi er av den oppfatning at britiske kunder er mer kjent med hva som er tyrkisk mat, enn det som er kurdisk. Noen av dem har aldri hørt om Kurdistan engang, derfor er det tryggere å kalle det for tyrkisk mat (Qcakbasi Restaurant, Hackney).

Diaspora utgjør en gevinst fordi den gir migranten frihet til å uttrykke seg på nye måter. Denne friheten kan også medføre sårbarhet i form av at migranten ikke er i stand til å definere sin identitet på en fullgod måte. En konsekvens er at migranten etablerer myter om seg selv som er i samsvar med det nye vertssamfunnets forventninger. På den annen side får den kurdiske identiteten spillerom innenfor de stedlige rammer hvor identiteten blir oppfattet som mer legitim. Dette medfører at visse elementer av den kurdiske kulturelle identiteten nedtones i det offentlige rom, og at identiteter som er mer passende for virksomheten fremheves. Den selvskrivende og splittede kurdiske identiteten som skapes i denne prosessen kommer også til syne i monumentaliseringen av stedet.

Geografisk hukommelse

Det kollektive minnet kan defineres som delte minner om en felles fortid som videreføres innenfor rammene til en gruppe mennesker. Minnet kan også knyttes opp til en spesifikt geografisk territorium som assosieres til et bestemt gruppe eller kollektiv (Halbwachs 1990). Fjellene, elvene, innsjøene og skogene er geografiske rom

for begivenheter som blodige slag, krig, forhandlinger, eiendom, rikdom, *ed*, helligdom og migrasjon. Disse begivenhetene knyttes til et spesifikt samfunn og en etnisk gruppe, og blir etter hvert en uunnværlig del av den felles hukommelsen og det mytologiske narrativ. Det etniske fellesskapets tilknytning til et spesifikt territorium har sin bakgrunn i en opprinnelsesmyte som bygger på kampen om frigjøring og bosetting gjennom historien. Mytene tar form gjennom utformingen av eventyr, legender, ritualer og seremonier (Smith 1999:269-271).

Ved hjelp av minnet rekonstrueres og konstrueres hendelser fra fortiden, og blir styrt av det etniske fellesskapets interesser, behov og fantasier.

Folk kan forandre sin religion, men de kan ikke forandre sin rase. Jeg er fra Kurdistan, og jeg er kurdisk. Jeg blir glad når jeg forteller om min bakgrunn. Jeg ønsker at min restaurant Mesopotamia skal være et bilde på min bakgrunn og på hvem jeg er. Vi ønsker derfor å dekorere restauranten med gjenstander fra den Mesopotamske kulturen. I Kurdistan bruker vi ikke bord, men vi spiser på gulvet. Vi ønsker derfor med tiden å lage en liten divan, slik vi finner i et kurdisk hjem. Vi bruker også de karakteristiske kurdiske tesetene, hestesadel dekorert med kurdiske mønstre. Dette er gjenstander som kurdene har brukt i mange århundrer, og som blir brukt den dag i dag (Mesopotamia Restaurant, Haringey 2006).

Etnisk identitet er et resultat av felles minner og erfaringer. Det er mulig å skille mellom den sosiale identiteten og det inntrykk migranten gir utad, og vår personlige identitet som viser til den indre følelsen av

lojalitet og tilhørighet. Det er derfor ikke tilstrekkelig å opptre som et etnisk medlem, man må også føle seg som et. Den følelsesmessige tilknytningen til hjemlandet er et viktig svar på hvorfor den kurdiske identiteten monumentaliseres utenfor sin hjemlandskontekst.

Avslutning

Etnisitet defineres ikke utelukkende av biologiske bånd, men også av historiske minner, myter og kulturelle koder. Studiet av kurdiske monumenter i diaspora viser at tapet av et historisk territorium og hjemland er grunnleggende elementer i dannelsen av etnisitet. Etableringen og rekonstruksjon av kurdiske stedsnavn, kurdisk flagg og kurdisk kart viser at det er mulig for et statsløst folk å opprette en distinktiv kultur uten den direkte tilknytningen til et fysisk, statlig og geografisk territorium. Gjennom generasjoner blir et samfunn definert og identifisert ved sin tilhørighet til et spesifikt territorium eller et kulturelt samfunn. Minnet er sterkt knyttet opp til kurdernes historiske og politiske bakgrunn, og blir politisert og estetisert gjennom monumenter i diaspora. Hvordan den kurdiske kulturen materialiseres, tar utgangspunkt i migrantens selvskrivende identitet og hvordan vertssamfunnets myter tillegges migranten og blir en del av hvordan migranten oppfatter seg selv.

Note

1. Bildene i artikkelen er tatt av Janne R. Mellingen

Litteraturliste

Akman, H. og Stoknes, O. (2005): *The Cultural Heritage of the Kurds*. Forlag BRIC, Center for Development Studies. University of Bergen.

- Arnett J.J. (2002): *The Psychology of Globalization*, American Psychologist, 57, 774-783.
- Alinia, M. (2003): *Spaces of Diasporas. Kurdish identities, experiences of otherness and politics of belonging*. Department of Sociology, Gothenburg University. Gothenburg Studies in Sociology. No. 22.
- Brah, A. (1996): *Cartographies of diaspora. Contesting identities. Gender, Racism, Ethnicity Series*. Routledge, London.
- Brazier, J. & Mannur, A. (2003): Nation, Migration, Globalization: Points of Contention in Diaspora Studies in J. Evans Brazier and A. Mannur: *Theorizing Diaspora: A Reader*. Malden, Oxford, Melbourne, Berlin, Blackwell Publishing.
- Cohen, R. (1997): *Global diasporas: An introduction*. Seattle, University of Washington Press.
- Emanuelsson, A. (2005): *Diaspora Global Politics – Kurdish transnational networks and accommodation of nationalism*. Department of Peace and Development Research. Gothenburg University.
- Fortier, A.M. (2005): *Migrant belongings: Memory, space, identity*. Oxford.
- Geertz, C. (2000): *The interpretation of cultures*. New York, Basic Books.
- Halbwachs, M. (1990): *On collective memory*. Edited and translated by Lewis A. Coser. Chicago, Chicago University Press.
- Hua, A. (2005): Diaspora and cultural memory. In: *Diaspora, memory and identity. A Search for Home*. (Ed Vijay Agnew). University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London.
- Izady, M.R. (1992): *The Kurds – A concise handbook*. Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, Washington.

- Jenkins, R. (2004): *Social identity*. Second edition. London, Routledge.
- Martin, F. (ed) (2003): *Interpreting everyday culture*. New York, Oxford University Press.
- Massey, D. (2004): *Geographies of responsibility*. Geografiska Annaler. 86B, pp. 5-18. Cambridge, Policy Press.
- Nielsen, S. (2003): *Food Analysis*. Food Science text series. Third Edition. New York.
- Nelson, R. and Olin, M. (2003): *Monuments and memory, made and unmade*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Rex, J. and Drury, B. (1994): *Ethnic mobilization in a multi-cultural Europe*. Aldershot, Avebury.
- Safran, W. (1991): "Diasporas in Modern societies: Myths of homeland and return". *Diaspora*, Vol 1, nr 1, s.83-99.
- Sheffer, G. (2003): *Diaspora politics – At home and abroad*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Smith, A. (1999): *Myths and Memories of the Nation*. New York, Oxford University Press.
- Tilly, C. (1994): *A Phenomenology of landscape: Places, Paths and Monuments*. New York, New York University Press.
- Van Bruinessen, M. (1992): *Agha, Shaikhand and state: The social and political structures of Kurdistan*. London, Zed Books.
- Vertovec, S. (1999): Conceiving and researching transnationalisms, *Ethnic and racial studies*, Special Issue, Vol. 22(2):447-462.
- Wahlbeck (1999): *Kurdish diasporas. A comparative study of kurdish refugees communities. In association with centre for research in ethnic relations*. Warwick, University of Warwick.
- Öhlander, M. (2005): *Bruket av kultur – Hur kultur används och görs socialt verkamt*. Lund, Studentlitteratur.

